

Filosofická antropologie

Marek Matějka

Antrópos tedy člověk. Toto slovo řeckého původu bylo použito ve významu antropologie již koncem 16. století a znamenalo zcela konkrétní přírodovědnou disciplínu. Tato biologická specializace se zabírala především zkoumáním lidské lebky (lebkozpytem alias frenologií) a rovněž popisem jednotlivých ras. Dnes bychom spíše používali termínu etnik. Při použití dnešního názvosloví bychom mohli původní význam antropologie vyjádřit pojmy humánní antropologie a etnologie (národopis) a současně také naukou o rasách (pozor na tendování k pokleslému uvažování). Poté, co byla v 19. století zavedena tzv. descendenční nauka (descendence – nauka o posloupnosti ve vývoji druhů), byla dosavadní antropologie v průběhu předminulého století rozšířena o zkoumání ve vývoji lidského druhu a o samotném vzniku člověka (antropogeneze). V současnosti bývají do obecného pojmu antropologie zahrnována veškerá biologická bádání o člověku. Je to jakási biologie člověka. Mimo to registrujeme i tzv. **psychologickou** a **sociální** antropologii. Ale vzhledem k faktu, že vedle speciálněvědních disciplín existují i disciplíny nespeciálněvědní, jako jsou například teologie nebo filosofie, rozlišujeme i tzv. **náboženskou** a **filosofickou antropologii**.

Co je smyslem speciálních věd? Podávat co možná nejpřesnější obraz o konkrétních vlastnostech zkoumaných předmětů, v případě biologické antropologie o biologických vlastnostech člověka a jejich původu. Co je smyslem filosofické antropologie? Podávat co možná nejvýstižnější obraz o lidské podstatě a místě člověka ve světě. Člověk se mimo jiné odliší od ostatních jsoucen tím, že nemá nikterak pevně a neměnně vymezené bytí. Oproti člověku je například zvíře předem determinováno výskytem v nějakém specifickém prostředí, přičemž tomuto prostředí jsou plně uzpůsobeny jeho smyslové orgány. Člověk je oprostěn od rozvinutých instinktů, které nejsou ničím jiným než zděděnými modely či schémata reagování a jednání ve standardních situacích a prostředích výskytu. Jestliže s výjimkou člověka celý zbývající biologický svět (fauna, flora) žije podle předem určených daností, potom je to právě člověk, který dokáže vlastní život různě usměřovat a modifikovat podle aktuálně vyvstalé potřeby či nutnosti. Z tohoto poznatku vzešlo i jedno ze zásadních tvrzení moderní antropologie: „**Člověk pouze nežije, nýbrž vede svůj život.**“ Zakladatelem filosofické antropologie se stal **Max Scheler**.

Lidstvo se už od samého počátku své historie zabíralo otázkou, která již byla vzpomenuta, co je člověk a jaký je jeho původ? Jednotlivé odpovědi na tyto otázky jsou rozdílné podle toho, čím byly a jsou podmíněny. Nejčastějšími podmiňujícími faktory bývají stupeň dosaženého poznání, okolní prostředí a v neposlední řadě i existující společenské vztahy. S počínajícími snahami o vědecký přístup

k problematice původu člověka se můžeme setkat už i v otrokářské společnosti starého Egypta, kdy si lidé při posmrtné balzamací počínali uvědomovat určitou podobnost lidského těla s těly některých zvířat. Na druhé straně i orientální tradice myšlení o původu člověka, konkrétně ve staroindických Védách, popisuje člověka jako součást přírody, nicméně jako pokračovatele živočišné říše. Každopádně pak první nejsystematičtěji zpracované teorie o původu a podstatě člověka se objevují, jak jinak, v antickém Řecku. Například Miletčan [Anaximandros](#) (610 – 646 př. n. l.) se zabíral myšlenkou vzniku člověka postupnými přeměnami ze zvířecích předků. Stejně pak i [Démokritos](#) (460 – 360 př. n. l.) či [Empedoklés](#) (490 – 430 př. n. l.) se snažili definovat hlavní rozdíly mezi člověkem a zvířetem. Zajímavou myšlenku vyslovil [Anaxagorás](#) (500 – 428 př. n. l.), totiž že lidé mají ruce, jimiž ovládají druhé tvory, v čemž spočívá jejich dominance nad ostatním biologickým světem. Naproti tomu [Sókrates](#) (469 – 399 př. n. l.) tvrdil, že vládnoucí schopnosti člověka spočívají v dovednosti vyrábět užitečné předměty, kterými pak člověk ovládá zbývající živočišný i neživočišný svět. A konec konců i otec lékařství [Hippokratés](#) (460 – 377 př. n. l.) přispěl k rozvoji poznání o člověku tím, že po vzoru vzniku kuřete z vejce slepice analogicky předurčil, že člověk se rodí z vejce v těle matky, jakési „lidské opice.“ Vrcholným okamžikem starověké nauky o člověku byl [Aristotelés](#) (384 – 322 př. n. l.), jenž se usilovně a systematicky věnoval klasifikaci zvířat a jako první zavedl do biologie **princip per analogam**. Na základě společných znaků se zvířata zařadil člověka v rámci svého systému hned vedle opic. Nazval člověka **zoon politikon** (společenské zvíře). Na rozdíl od Anaxagory a Sókrata nepřikládal lidským rukám až takový význam a naopak tvrdil, že člověk má ruce proto, že je rozumnou bytostí a nikoli opačně. Mnohem později Immanuel Kant v práci „*Antropologie*“ dospěl k závěru, že člověk má schopnost chodit po dvou a rukama ovládá předměty, protože mu tyto schopnosti umožňuje evoluce přírody.

Dalšími, kdo se věnovali otázkám původu člověka, byli francouzští materialisté [Diderot](#), [La Mettrie](#), [Holbach](#) či [Helvétius](#). Podrobněji se antropologií a antropogenezí zabýval **Karl Linné** (1707 – 1778). Opice a lidi zařadil do jedné společné skupiny **Primates**. Všechny biologické organismy (zvířata, rostliny i lidi) chápal jako stvořené a neměnné. Protiváhou mu byl **Lamarck** (1744 – 1829), jenž ve své knize „*Filosofie zoologie*“ prokazoval vznik jednotlivých živočichů jejich **vnitřním úsilím**. Člověk se vyvinul ze šimpanze zásluhou vzpřímené chůze. Chtěli-li bychom nějakým způsobem Lamarcka zařadit do systému teorií o původu člověka, pak bychom jej nejspíš nazvali zakladatelem **konekventní evoluce**. Obecně se za kulminační bod ve vývoji evolucionistické tradice antropogeneze považuje Charles Darwin, jenž vyvrátil metafyzické představy o neměnnosti druhů a jejich stvoření a materialisticko - vědním způsobem objasnil vznik a vývoj rostlin, živočichů i člověka. Odrazovým můstkem pro darwinistickou tradici se staly Darwinovy spisy „*O vzniku druhů přirozeným způsobem (výběrem)*“¹ z roku 1859 a „*Původ člověka a pohlavní výběr*“ z roku 1871. Bylo by mylné se domnívat, že Darwin se ve své práci „*O vzniku druhů přirozeným způsobem*“ programově od začátku

¹ „*The Origin of Species by Means of Natural Selection*“

do konce zabývá původem člověka. Pouze v závěrečné kapitole knihy při samotném hodnocení vývojové teorie prohlásil, že toto vše vrhá zcela nové světlo i na vznik a historii člověka. Darwin si dobře uvědomoval revolučnost své teorie, neboť ještě před vydáním knihy *O vzniku druhů* v roce 1871 napsal v jednom ze svých dopisů příteli: „*Na jaře vydám knihu, která se v jedné části týká člověka. Jsem přesvědčen, že mnoho lidí ji označí za bezbožnou.*“ Zda byla Darwinova práce bezbožná, to je věc do diskuse, nicméně se stala velice žhavým tématem pro mnoho dalších desetiletí. Opakem darwinismu je [kreationismus](#), který neochvějně věří ve stvoření světa v šesti dnech, a to důsledně ve smyslu biblického výkladu. Je s podivem, že tomuto antievolučnímu pohledu na vznik světa včetně člověka věří v současné době zejména v USA tak vysoké procento populace. Dokonce toto učení bývá vykládáno i na akademické půdě některých universit ve Spojených státech amerických. Je korektní podotknout, že Darwinova vědecká argumentace zcela vyhovovala stupni vědeckého myšlení té doby, avšak dnes existují jiné, odlišné způsoby argumentace pro i proti ní. To však nikterak nesnižuje skutečnou hodnotu Darwinova učení. S Darwinem lze pouze souhlasit nebo nesouhlasit, nelze ho však ignorovat. Pro lepší verifikovatelnost darwinismu používá dnešní věda takových disciplín, jakými jsou například srovnávací anatomie, embryologie, důkazy pomocí rudimentárních symbolů² či fyziologie, genetika nebo sérologie a některé další.

Charles Robert Darwin (foto z roku 1860)

² Rudimentární symboly umožňují srovnávání jednotlivých živočišných druhů podle zakrnělých orgánů, jakými jsou například červovitý výběžek slepého střeva (apendix) u člověka a savců, nebo zakrnělých ocasních či ušních svalů, přičemž v zárodečném stádiu vývoje jsou tyto znaky více patrné než v dospělém věku.

Ale vraťme se nyní k představitelům filosofické antropologie, kteří bezprostředním způsobem vycházeli z dosavadních poznatků antropologie biologické. Duchovním otcem filosofické antropologie se podle většiny historiků filosofie stal **Max Scheler** (1874 – 1928),

Max Scheler

který v roce 1928 napal své stěžejní dílo filosofické antropologie „*Místo člověka v kosmu*“. Scheler se vyjadřoval o filosofické antropologii jako o „základní vědě o podstatě a podstatné stavbě člověka“, jenž je zvláště naléhavou filosofickou kategorií myšlení. Odmítal po vzoru dosavadní tradice evropského myšlení vycházet z úvah o člověku toliko na bázi poznávací funkce, avšak z komplexního, což znamená nejen poznávajícího, nýbrž i emotivního a jednajícího člověka. Devatenácté a počátek dvacátého století ve speciálních vědách v čele s biologií přinesly množství poznatků o člověku a jeho stavbě, načež Scheler pocítil nutnou potřebu všechny tyto výdobytky vědy nějakým adekvátním způsobem sumarizovat a filosoficky interpretovat. Schelerovo stanovisko k chápání člověka evropským člověkem se vyvinulo do následující podoby. Člověka představují následující ideové oblasti:

- a) **židovsko-křesťanská tradice** (člověk jako tvor a současně i obraz boží)
- b) **bytost vedená rozumem** (zde se projevuje vliv klasického antického modelu myšlení)
- c) **moderní přírodověda a descendenční teorie.**

Tímto rozlišením dal Scheler vzniknout třem druhům antropologie:

- **náboženské,**
- **filosofické,**
- **přírodovědecké.**

Tyto tři různé antropologické disciplíny jsou zcela samostatné a svébytné, ale v jejich vzájemné odtrženosti nenalzáme jednotnou ideu člověka. Jinými slovy odpověď na otázku – co je člověk. A z tohoto důvodu určitého nedostatku se Scheler pokouší člověka definovat nově, netradičně, a to v poměru podstaty člověka ke zvířeti. Jeho stěžejní východisko je tzv. **odstupňování psychických sil**. Rozlišuje tři základní stupně:

1. **stupeň** je „**jakási síla, jež žene vše do nejsvětějších výšin duchovní činnosti**“, tato blíže nespecifikovaná síla je prosta čehokoli vědomého, jedná se o jakési pozitivní puzení bez účasti počitků a představ,
2. **stupeň** je **instinkt**, což je vrozená ryze účelová reakce živého organismu na podněty vnějšího prostředí,
3. **stupeň** je osoba, přičemž osoba je definována jako duch a centrum aktů, v němž se duch projevuje.

Tím, že je člověk duchovní bytostí, není vázán svými pudy a nepodléhá ani vnějšímu okolí, nýbrž „**je vyvázán**“. Podle Schelera je člověk „**otevřen světu**.“ *Člověk nežije v okolí, nýbrž má svět.*

Člověk je schopen autoreflexe, vědomí sebe sama, sebevědomí. A právě toto sebevědomí mu umožňuje vůli. Shrňme-li podstatné znaky člověka, potom má dva – **ducha a vůli**.

Vrátíme-li se k prapůvodní otázce, zmíněnému parametru filosofie člověka, tedy co je člověk, odpovíme si spolu se Schelerem (v jeho intencích), že člověk je bytost, jež je v podstatě charakterizovaná jako protiklad ducha a života, přičemž má za úkol realizovat vzájemné proniknutí ducha a života. Duch je to nejvyšší a současně ve světě to bezmocné a na druhé straně život (slepé energie) je to nejmocnější. Z toho lze vyvodit závěr, že samotný vývoj tkví v prostoupení prvotně bezmocného ducha a mocných slepých energií, čímž se člověk ukazuje jako konglomerát božství. Podle Schelera jsou člověk a bůh na sebe odkázáni, tvoří symbiózu ve vzájemné genezi.

Druhým duchovním otcem filosofické antropologie se stal **Arnold Gehlen** (1904 – 1976). Gehlenova práce „*Člověk – jeho přirozenost a místo ve světě*“ z roku 1940 je všeobecně považována za základ moderní filosofické antropologie. Gehlen se ve svém spise snažil reagovat na nějaký „letitý“ filosofický problém ve vztahu k člověku. Tento věčný problém spatřoval v poměru vztahu těla a duše.

Problém duality jakoby mávnutím čarovného proutku vyřešil na rozdíl od Schelera tak, že člověka charakterizuje především jako jednající bytost a právě jednání deklaruje coby ústřední problém člověka. Jednání mu je činností zaměřenou na přeměnu přírody ve službách dosažení jeho lidských cílů. Tím se vyhnul nebezpečí zabřednutí do duality. Obdobně jako starší Scheler i on srovnává zvíře a člověka.

Zatímco zvíře je od přirozenosti nadáno dokonalými instinkty, jimiž reaguje na vnější podněty ze svého okolí, člověk je co do výbavy smyslovými orgány značně ochuzen. Tento handicap vyrovnává, ba dokonce předčuje svým „**umělým světem.**“ Člověk si ve své nedostatkovosti pomáhá tím, že si vytváří vlastní umělý, ne přirozený svět, jež lze nazvat **kulturou**. Do takto pojaté kultury lze zahrnout veškeré lidské produkty, které mají za úkol suplovat, kompenzovat nedostatečnost v lidské přirozenosti. Například společenské řády, zákony aj. Z této představy vyplývá, že stav přirozenosti (natura) je cíleně člověkem přeměňován tak, aby plně vyhovoval jeho záměrům a potřebám, čímž vlastně příroda přestává být přírodou a stává se lidským výtvoem – kulturou. A proto je člověk charakterizovatelný jako živá organická bytost, která vytváří kulturu, protože ji musí vytvářet pro své vlastní přežití, načež tento ryze lidský produkt je napříště tím, co člověka de facto formuje. Tedy *člověk je na jednu stranu producentem a na stranu druhou produktem svého vlastního produktu*. A tak podle Gehlena je kultura jakési „**hnízdo**“, jež si člověk vytváří, aby mohl v nepřátelské přírodě přežít.

Porovnáme-li Gehlenovo pojetí lidského života a naší bezprostřední současnosti zjistíme, že vztah člověka k přirozenému stavu věcí, zejména k původnímu přírodnímu stavu je velice nepřátelský. Vzpomeňme na někdejší heslo: „*Poručíme větru, dešti.*“ Člověk si vytváří umělé, ne přirozené hodnoty zcela odtažitě od pozitivního či alespoň reflektujícího vztahu k přírodě. Nárůst složitých technologických procesů výroby, neovladatelně se rozmáhající potřeba dopravních prostředků, energetický průmysl, téměř neregulovatelný problém s nárůstem odpadů, ať už komunálních nebo jiných včetně radioaktivních, ropné katastrofy na hladinách světových moří, případně znečišťování atmosféry Země či rozšiřující se ozónová díra, postupné [oteplování planety](#) a mnohé další problémy jsou jedním z dopadů bezprizorně se rozmáhající „kultury“, pročež ona původně proti přirozenosti postavená ne přirozenost coby projev pudu sebezáchovy se stává ze své ne přirozené přirozenosti nepřirozenou nepřirozeností. Člověk si v duchu Gehlenova příměru své hnízdo tak zaneřádl, že mu nezbývá, než hledat jiné útočiště proti dnes již nepřirozené přirozenosti, aby mohl přežít i nadále. Jediným možným východiskem se jeví rehabilitování oné původní přirozenosti tím, že bude uvedena do co možná nejpůvodnějšího stavu.

Gehlen zčásti vycházel ze speciálních věd, ale jejich skutečný dopad a význam spočívá až v integrujícím myšlení filosofa. A právě integrace a následná interpretace poznatků speciálních věd, k níž došlo pod faktickou tlaku jednotlivých speciálních věd, je smyslem

současné filosofie. Toto bylo možné až tehdy, kdy se filosofie zřekla nároku na apriorní přezkoumání, zda a jak je možná každá věda jako věda. A to je mimo jiné i určitým přínosem disciplíny zvané **filosofická antropologie**.